

Najda Ivanova

Sofijska univerza »Sv. Kliment Ohridski«, Sofija

UDK 811.16'26"18"

Ideja o slovanski vzajemnosti v zadnjih desetletjih 19. stoletja med znanostjo in ideologijo

V panslavističnih razpravah 19. stol. se izoblikujejo teoretična načela slovanske standardologije in interlingvistike. Hkrati pa nastanejo politično ideologizirani načrti, ki na različne načine vplivajo na nadaljnjo zgodovino slovanskih jezikovnih standardov. Na Kollarjevi koncepciji o slovanski vzajemnosti, ki se je proti koncu 19. stol. razvila v neoslavizem, temelji interlingvistični načrt slovenskega filologa A. Bezenška. Na drugi strani pa sta ruska slovanofila A. Budilovič in A. Dobrjanskij ponudila načrt o uveljavljanju ruščine kot jezika nadetnične komunikacije. V pričujočem prispevku je na podlagi omenjenih načrtov analizirana ideologizacija slavističnega sociolingvističnega diskurza in prav tako tendence v izoblikovanju slovanske jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja v zadnjih desetletjih 19. stol.

From the pan-Slavic debates of the 19th century there emerged the theoretical principles of Slavic standardology and interlinguistics. At the same time there appeared ideological plans which in different ways influenced the further development of Slavic language standards. Kollar's concept of Slavic mutuality, which in the late 19th century developed into neo-Slavism, was the basis for the interlinguistic plan of the linguist Anton Bezenšek. By contrast, the Russian Slavophiles Budilovič and Dobrjanskij put forward a proposal for Russian as the language of inter-ethnic communication. By comparing these projects, the ideologisation of Slavist sociolinguistic discourse is analysed, as well as tendencies within the shaping of Slavic language policy and language planning in the last decades of the 19th century.

1 Uvod

1.1

Na področju slavistike je prišlo v 19. stol. do nastanka vrste monografij, posvečenih temeljnemu aspektu družbenega in kulturnega razvoja vseh slovanskih narodov. V njih se v skladu s teoretičnimi principi primerjalno-zgodovinske metode razvršča in osmišlja velika količina informacij iz slovanske literarne vede (P. J. Šafařík, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, 1826), slovanske zgodovine in etnografije (P. J. Šafařík, *Slovanské starožitnosti*, 1837, in *Slovanský národopis*, 1842) ter slovanskega jezikoslovja (F. Miklošič, *Vergleichende Formenlehre der slavischen Sprachen*, 1856). Omenjene monografije predstavljajo slavistični znanstveni kanon in tako postanejo glavni vir enciklopedičnih informacij o slovanskih narodih. Posebne pozornosti je v tem pogledu vredna prva češka enciklopedija *Slovník naučný*, Praha (1869), pod uredništvom F. L. Riegerja, kjer je objavljen članek *Slováné* (VIII (12): 589–632, VIII (13): 633–644), ki je sestavljen iz treh delov: 1) *Dějiny Slovanstva*, 2) *Slovánská vzájemnost*. *Panslavismus* in 3) *Jazyky slovanské*. Avtor prvih dveh delov je J. Perwolf, tretjega pa J. Gebauer. Perwolfovo študijo je pozneje prevedel J. Majciger in jo kot posebno poglavje vključil v enciklopedično delo *Slovanstvo. Prvi del: Občni pregled – Jugoslovani: Slovenci. Hrvati in Srbi. Bolgari*. Ljubljana (1879); avtorja in sestavitelja tega dela sta poleg J. Majcigerja, še M. Pleteršnik in B. Raič. Ta izdaja je prispevala k popularizaciji problemov slavistike med zahodnim delom južnih Slovanov. Članek o slovanstvu v *Enciklopediji* F. L. Riegerja in prav tako slovenska knjiga J. Majcigerja,

M. Pleteršnika in B. Raiča *Slovanstvo* predstavljata strnitev rezultatov slavističnih raziskovanj v okvirih primerjalno-zgodovinske metode na podlagi panslavistične ideologije Slovanov habsburške Avstrije.

1.2

V zadnjih desetletjih 19. stol. nastanejo tudi prve splošne raziskave iz zgodovine slovanskih knjižnih jezikov. Leta 1892 je izšel spis v dveh zvezkih ruskega slovanofila A. Budiloviča *Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы. Том I. Очерки образования общих языков Южной и Западной Европы. 436 стр., Том II. Зарождение общего языка на славянском Востоке. 374 стр.*, Varšava. V. Jagić je A. Budiloviča opredelil kot »borbenega slavista«, ki je svoja prizadevanja usmeril na rusifikacijo zahodnih krajev ruskega imperija ter na administrativno obrambo pravoslavlja, kar ga je oviralo, da bi se posvetil slovanski znanosti (Jagić 1910: 789). Ta precej neprijazna ocena je povezana s pripadnostjo A. Budiloviča imperijskem tipu ruskega slovanofilstva iz zadnjih desetletij 19. stol.

2 Znanstvene in ideološke osnove študij o slovanski vzajemnosti

2.1

V študiji J. Perwolfa (in ustrezno v prevodu J. Majcigerja) je na podlagi podatkov iz slovanske zgodovine, etnografije in folkloristike narejen celoten pregled duhovne in materialne kulture Praslavanov, njihovega razseljevanja in nadaljnega kulturnozgodovinskega razvoja posameznih slovanskih narodov. A. Budilovič pa je izpeljal celotno primerjavo zgodovine slovanskih jezikov z drugimi evropskimi knjižnimi jeziki. Njegov spis se da uvrstiti v vire za raziskovanje geneze slovanske diahronne sociolingvistike, teorije in zgodovine slovanskih knjižnih jezikov in prav tako slovanske interlingvistike.

2.1.1

Obe besedili vsebujeta poglavja, posvečena aktualnim vprašanjem panslavizma, in sicer: *Závěrečné úvahy* J. Perwolfa ter Budilovičevo zaključno V. poglavje drugega zvezka *Теоретическая разработка вопроса об общеславянском языке*. J. Perwolf prikazuje zgodovino ideje o slovanski vzajemnosti na podlagi določenih sociokulturnih meril, pri čemer loči dve obdobji: do 18. stol. in po 18. stol. Specifična realizacija vseslovanske ideje je raziskovana v okviru dveh osnovnih področij: 1) v zgodovini in književnosti ter 2) v »praktičnem življenju«, tj. v politiki in družbenem razvoju. Češki znanstvenik obravnava knjižni jezik kot specifičen tip družbene aktivnosti, kar pomeni, da je njegova interpretacija usmerjena lingvosociološko. Budilovičevo besedilo je sociolingvistično – v njem je prikazana zgodovina idej o ustvarjanju vseslovanskega knjižnega jezika, ki je ponazorjena z obsežnimi citati iz spisov J. Križanića, J. Herkela, J. Kollarja, F. L. Riegerja, M. Majarja, J. Jungmanna, L. Štura ter drugih pobudnikov za slovansko jezikovno združitev. Avtor razlaga omenjene teorije s svojega ideološkega stališča, pri čemer si prizadeva, da bi uveljavil idejo o sprejetju ruskega jezika kot mednarodnega jezika slovanstva.

2.2

Študiji J. Perwolfa in A. Budiloviča zastopata dve osnovni smeri v slovanofilstvu iz zadnjih desetletij 19. stol., in sicer: avstroslavizem Kollarjevega tipa in rusko slovanofilstvo imperijskega tipa, hkrati pa uvajata principe lingvosociološkega oziroma sociolingvističnega pristopa.

2.2.1

Po eni strani pridejo v spisih do izraza specifična načela selekcije in abstrahiranja vsebinske informacije, uveljavlja se ustrezna terminologija za razvrstitev in razčlenitev empirijskega gradiva, kar pa odslikava prevladujoče splošnoteoretične filozofske predstave o razmerju med družbo in jezikom določenega obdobja. Ta tip specifikacije znanstvenega diskurza je odvisen od ideološke podlage ustrezne metodološke paradigme, za katero so se raziskovalci odločili.

2.2.2

Študija J. Perwolfa vsebuje pomembna lingvosociološka opažanja o dinamični spremenljivosti družbenih funkcij knjižnega jezika – navedeni so primeri knjižnojezikovne partikularizacije v obdobjih prevlade verskega dejavnika v družbenem razvoju (v tem smislu je razložena razločevalna vloga vere na južnoslovanskem jezikovnem prostoru). Po drugi strani pa je poudarjena možnost, da bi v primeru državnega razkroja in prevlade političnega faktorja knjižni jezik prevzel združevalno funkcijo (na primer pri ustanovitvi nemške nacije) (Perwolf 1869: 642).

2.3

Teoretični problemi, o katerih v svoji študiji razpravlja Budilovič, se ujemajo z značilnimi smermi v zgodovinski tipologiji slovanskih knjižnih jezikov in standardologiji iz druge polovice 20. stol. Sámó primerjalno proučevanje slovanskih jezikov z drugimi evropskimi jeziki, ki upošteva stopnjo genetične sorodnosti, vlogo določenih zemljepisnih in družbenih parametrov ter vpliv posameznika na jezik, predstavlja poskus tipološke razvrstitve, ki je prehitel kasnejše teorije D. Brozovića in N. Tolstoja. Prav tako je problematizirana premičnost kulturnih središč v slovanskem svetu, v katerih je bilo omogočeno funkcioniranje določenih slovanskih jezikov kot instrumentov nadetničnega sporazumevanja od 9. do 16. oziroma 17. stol. Kot nadaljevanje tega kronološkega zaporedja A. Budilovič napoveduje, da bi v prihodnosti pod vplivom določenih zunajjezikovnih dejavnikov tudi ruski jezik prevzel podobno funkcijo (Budilovič 1892: 296–297). Analiza A. Budiloviča se je pojavila skoraj stoletje prej, preden je N. Tolstoj formuliral trditev o policentризmu v razvoju starega slovanskega jezika v zgodovini knjižnih jezikov pravoslavnih Slovanov (v tem pogledu so Tolstojevim raziskavam na omenjeno temo najbolj podobni spisi J. Perwolfa).

2.3.1

V analizah avtorjev, ki jih A. Budilovič citira, in v svojih lastnih zaključkih pride do izraza bistvena pojmovna napaka tedanje slavistike. Povzročilo jo je mitologiziranje starožitne slovanske kulture v zgodnji romantični etapi razvoja slavistike, ki je bila reakcija na pangermansko gibanje za »kulturno nemško nacijo«, ki se je razvilo v 30. letih 19. stol. (Pavlenko 1998). Avtorji izvajajo analogijo med razvojem sodobnih slovanskih jezikov in jezikovno situacijo stare Grčije, delajo tudi primerjave

najpogosteje z narečno diferenciacijo nemščine, italijanščine in španščine iz obdobja ustvarjanja njihovih sodobnih knjižnih norm. Zaradi kronoloških in značajskih razlik med primerjanimi razvojnimi fazami pride do transponiranja odnosa »narečno – knjižno«, ki obstaja v okviru enega knjižnega jezika, na razvoj celotne skupine sorodnih knjižnih jezikov. V študiji A. Budiloviča je prikazano mnenje privrženec bolj zgodne različice ideje o književni vzajemnosti – Jana Kollarja in M. Majarja, ki sta enačila slovansko jezikovno razkrojenost 19. stol. z multinarečno jezikovno situacijo stare Grčije ter z Nemčijo pred Lutherjem, da bi obrazložila možnost medsebojne razumljivosti pri vzporednem ali neodvisnem narečnem razvoju. Po drugi strani zagovorniki enega skupnega knjižnega jezika (M. Hatala, L. Štur, M. Pogodin, A. Dobrjanski in tudi sam A. Budilovič) poudarjajo pomembnost ustanovitve skupnega knjižnega jezika, s katerim se lahko premaga narečna pestrost, kot se je to, po mnenju avtorjev, na primer zgodilo pri izoblikovanju grškega koine ali pa pri uveljavitvi saškega narečja v nemščini, toskanskega v italijanščini, pariškega v francoščini. Toda preko dodajanja analognih primerov iz zgodovine slovanskih jezikov – in sicer s poudarjanjem vloge praškega narečja v češčini ter moskovskega v ruščini – omenjena analogija izgubi svojo logično podlago. Po eni strani so slovanski jeziki obravnavani kot narečja enega skupnega vseslovanskega jezika, ki ustreza sodobnim evropskim jezikom, po drugi strani pa se posamezni slovanski jeziki po rangi poenotijo z določenimi sodobnimi evropskimi jeziki, ki so se oblikovali na mononarečni osnovi (Budilovič 1892: 335–336). Razširjenost omenjene napačne analogije se da razložiti z njeno izrazito in raznovrstno ideologizacijo v znanstvenem diskurzu 19. stol.

2.4

Neutemeljenost omenjene teze je prepričljivo dokazana v enciklopedični študiji J. Perwolfa. Preko Majcigerjevega prevoda so se s to znanstveno interpretacijo vprašanja seznanili tudi slovenski kulturni krogi. J. Perwolf dokazuje, da je proces nacionalne identifikacije slovanskih narodov že končan, da se nihče ne more in noče odpovedati svoji nacionalnosti ter je v tem smislu treba Slovane obravnavati kot multinacionalno in multijezično skupino, ki je primerljiva z romanskimi ali pa z germanskimi narodi (Perwolf 1869: 642–643). Perwolfov sklep je ovrgel enega glavnih argumentov privrženec ustvarjanja skupnega slovanskega knjižnega jezika (bodi si umetnega bodisi naravnega), ki je uveljavljal ugled njihove teorije na podlagi ugotavljanja podobnosti med sodobnim razvojem slovanstva in vrhunskimi obdobji razvoja evropske civilizacije.

3 Znanstvena in politična ideologizacija diskurza

3.1

Problematika ideje o slovanski vzajemnosti spada na področje različnih družbenih ved: zgodovine, politike, prav tako makrosociolingvistike in interlingvistike. Zaradi tega potekajo debate med predstavniki posebnih smeri in področij v slavistiki 19. stol. v spisih različne žanrske pripadnosti – ne le v znanstvenih traktatih in študijah, ampak tudi v leposlovnih delih, javnih govorih poljudnoznanstvene ali politične vsebine, v publicistiki, osebni korespondenci itn. Posamična besedila pogosto vsebujejo sestavine več omenjenih žanrskih oblik. Tovrsten žanrski sinkretizem povzroča formiranje nekega drugega tipa ideologizacije, ki ni značilen za znanstveni diskurz, temveč se urešničuje v publicističnem in literarnem diskurzu, kjer se subjektivni odnos in manipulacija izražata

preko ekspliciranja določenih vsebinskih prvin brez navajanja ustrezne znanstvene obrazložitve preko uporabe besedišča ekspresivnega in aksiološkega pomena, stilističnih figur, modalnih konstrukcij ter raznovrstnih pragmatičnih markerjev. Vzporedno z enoznačnim izražanjem pozitivnega ali pa negativnega odnosa s pomočjo omenjenih jezikovnih sredstev avtorji uporabljajo bolj zapletene jezikovne manipulativne strategije na makrotekstovni ravni.

3.2

Različni tipi znanstvene in publicistične ideologizacije diskurza pridejo na primer do izraza v načinih, na katerih so v dveh omenjenih študijah predstavljene panslavistične refleksije J. Križanića. Medtem ko J. Perwolf bolj podrobno obravnava njegove politične poglede, A. Budilovič poudarja filološke ideje tega hrvaškega misijonarja. Avtorja posvečata posebno pozornost tistim Križanićevim purističnim analizam, v katerih je negativni odnos do neslovanskih tujk metaforiziran kot »pokaženost«, »pokvarjenost«, »grdoba«, medtem ko sta za jezik starejše dobe značilni »čistota« in pravilnost. Ni slučajno, da sta oba filologa, J. Perwolf in A. Budilovič, Križanićeva opažanja o čistosti slovanskih jezikov sprejela in detajlno prikazala. Njihova aksiološka shema je trajno ohranjena ne le v purističnih smereh slovanskih narodov iz obdobja preporoda, ampak je pustila sledi tudi v metaforičnosti terminološke nominacije s področja sodobne jezikovne kulture.

3.2.1

V Perwolfovi študiji je J. Križanić predstavljen tudi kot izvrsten poznavalec slovanskih političnih in kulturnih odnosov. Citirani so njegovi nazori o medsebojnih odnosih med slovanskimi jeziki in narodi, ki so metaforizirani preko aktualizacije določenih značilnosti medosebnih razmerij v rodovno-patriarhalni praslovanski družbi (prim. predstavo o Poljakih in Rusih kot otrocih enega očeta, ki živijo v sovraštvu). Po drugi strani so navedena razmišljanja J. Križanića o stikih z neslovanskimi narodi, ki so figurativno prikazani na podlagi analogije z nasprotnim tipom obnašanja, povezanim z bojem, v katerem so udeleženci lahko zavezniki ali pa sovražniki (na primer uničevanje, žalitve, ki so jih Nemci povzročili Slovanom, širjenje zlobe in neprijazen odnos) (Perwolf 1869: 609, 617). Na ta način se uveljavlja konceptualno metaforično razmerje med videnjem kulturnih stikov med sorodnimi slovanskimi jeziki, pri čemer vsak ohrani svojo samostojnost, in etičnimi vzorci, ki regulirajo družbeno obnašanje starih Slovanov. Metaforični scenarij, preko katerega se razumevajo odnosi Slovanov z neslovanskimi narodi v multinacionalnih imperijih, temelji na značilnostih nasilnega človeškega obnašanja.

3.2.2

Vzporedno pa je izrazito subjektivna ocena J. Križanića v študiji A. Budilovića dosežena s pomočjo dodatnih stilističnih postopkov, ki so uporabljeni na ključnih mestih ustreznega besedilnega fragmenta: na začetku (kjer je hrvaški misijonar pojmovan kot »prerok« (Budilovič 1892: 298)), pri analizi njegovih filoloških idej (»vreden Hrvat, ki je po čudežu zaslutil eno popolnoma različno, toda resnično obliko jezikovnega poenotenja Slovanov v prihodnosti« (Budilovič 1892: 309) in na koncu besedila (Budilovič 1892: 364). V ekspresivno-publicističnem Budilovičevem prikazu J. Križanića prevladuje bilbijska simbolika; njegove ideje so upodobljene kot »glas vpijočega v puščavi«

(Budilovič 1892: 319), on je »vedež«, »človek, ki se je odpravil v obljubljeni Moskvo kot perzijski mag za zvezdo, ki je napovedovala rojstvo mesije« (Budilovič 1892: 310). Metaforično ustvarjanje Križaničevega lika kot rusofila odraža prizadevanje, da bi se ruskemu narodu in ruskemu jeziku pripisale mesijanske funkcije.

4 Različni nazori avtorjev glede skupnega mednarodnega slovanskega jezika

4.1

V svojih študijah J. Perwolf in A. Budilovič zastopata različne nazore glede enega ključnih vprašanj panslavizma; tj. možnosti uveljavitve skupnega slovanskega jezika za mednarodno komunikacijo in s tem povezane dileme izbire živega ali umetnega jezika v omenjeni funkciji. Kot je že bilo poudarjeno na podlagi celotne analize zgodovine in sodobnega kulturnega in političnega razvoja slovanstva, J. Perwolf zagovarja tezo o popolni nacionalni izoblikovanosti posameznih slovanskih narodov proti koncu 19. stol., ki so kot etnična in jezikovna skupina primerljivi z germanskimi in romanskimi narodi. Češki znanstvenik ocenjuje napore za njihovo združitev kot »Sizifovo delo« (Perwolf 1869: 644). V tem kontekstu avtor domneva možnost uveljavitve mednarodnega slovanskega jezika le v sferi diplomacije in najbrž v znanosti. Hkrati pa J. Perwolf ne meni, da je izbira ruskega jezika za to vlogo vnaprej določena; sam daje prednost zedinjenju slovanstva v duhovni sferi v skladu z neoslavističnimi idejami F. L. Riegerja o »raznoterosti v harmoniji«, ki so izražene v njegovem govoru na Slovanskem zboru v Moskvi leta 1867. Hkrati J. Perwolf poudarja kulturno zaostalost vzhodnih in južnih Slovanov, ki je po njegovem mnenju ne povzročajo samo neugodne zgodovinske okoliščine, ampak tudi njihova oddaljenost od zahodne krščanske kulture (Perwolf 1869: 644).

4.2

Nasprotno pa A. Budilovič zasleduje zgodovinsko specifiko uporabe posameznih živih slovanskih jezikov kot instrumentov za mednarodno komunikacijo. Avtor loči štiri podobne uresničitve v knjižnojezikovni zgodovini slovanstva, in sicer: 1) cerkvenoslovanski (Ciril-Metodov) jezik v obdobju Prvega bolgarskega cesarstva in njegov nadaljnji vpliv na ostali slovanski svet, 2) srbski jezik kot diplomatski jezik na Balkanu na začetku osmanske invazije, 3) češki jezik v času husitskega gibanja in čeških bratovščin in 4) poljski jezik v obdobju Sigismundove Poljske. Ob ustreznih zunajjezikovnih dejavnikih A. Budilovič napoveduje prevzemanje podobne vloge ruskemu jeziku (Budilovič 1892: 296–298).

4.3

Kljub različnim programskim izhodiščem prideta J. Perwolf in A. Budilovič do istega negativnega mnenja glede poskusov ustvarjanja hibridnih nadnacionalnih jezikov. Z vidika svoje znanstvene naravnosti k primerjalno-zgodovinski metodologiji in rabi socialno-političnih meril načrte o slovanskih umetnih jezikih Perwolf ocenjuje kot otročje (Perwolf 1896: 644). Čeprav A. Budilovič ne zanika pomembnosti interlingvistične problematike, se je tudi sam izrekel proti konstruiranim jezikom, toda ne na podlagi znanstvenih argumentov, temveč s ciljem, da bi ignoriral konkurenčne jezike v korist ruščine, ki jo podpirajo rusifikacijsko usmerjeni slovanofili. Ne glede na svoj

skrajnji subjektivizem pa A. Budilovič načrtu slovenskih filologov M. Majarja in F. Podgornika priznava interlingvističnost ter ga primerja z drugimi koncepti izoblikovanja skupnega slovanskega jezika v 19. stol. Politična ideologizacija problema se kaže v različnem Budilovičevem pogledu na mešanje jezikov pri J. Križaniću in M. Majarju, ki dejansko spadajo k isti smeri. Ker je hrvaški filolog privrženec rusofilske ideologije, slovenski pa avstroslavizma, dobi pozitivno oceno Križaničeva hibridna pismena praksa, češ da je nastala zaradi neugodnih zgodovinskih okoliščin, medtem ko je Majarjev jezik objekt ostre kritike in označen kot »osmoglav« in »brez hrbtenice«.

5 Od programov k jezikovnemu načrtovanju: ob zaslugah Slovenca A. Bezenška

5.1

Na navedenih panslavističnih modelih odnosov med slovanskimi knjižnimi jeziki ob koncu 19. stol. temeljita dva različna konkretna programa, ki vsebujeta elemente jezikovnega načrtovanja. Kot je bilo omenjeno, je slovenski prevod Perwolfove študije, ki ga je naredil J. Majciger, vključen v knjigo *Slovanstvo*, iz katere se je z njim seznanil slovenski filolog in kulturni delavec Anton Bezenšek (1854–1915).¹ A. Budilovič poudarja, da je prvi program praktične uresničitve njegovega panslavističnega modela naredil »karpatskoruski« družbeni delavec in filolog Adolf Ivanovič Dobrjanskij - Sačerov (1817–1901) v članku *Взгляд на вопрос об общеславянском языке*, objavljenem v *Варшавский дневник* (1888 №№ 183, 184, 188).

5.2

A. Bezenšku je uspelo uresničiti skoraj vse ideje Jana Kollarja, ki jih je slovaški izobraženec izrazil v svojem članku *O literárnej vzájemnosti mezi kmeny a nářečými slavskými* (1836) in so pozneje postale ideološka podlaga za znanstvene raziskave problema v Perwolfovi enciklopedični študiji o slovanstvu. Ni slučajno, da A. Bezenšek sledi tradiciji že omenjenega metaforičnega prikazovanja medсловanskih razmerij v obliki družinske povezanosti (na primer ob gostovanju srbske pevske družbe v Plovdivu avtor poudarja, da se s pesmijo izraža »bratska ljubezen na način bolj slovesen in bolj ganljiv, kot je preprosta beseda: pesem označuje skladnost, soglasje, slogo, ki morajo obstajati med brati« (Bezenšek 1895: 68–69)).

5.2.1

Slovenski filolog je nadvse znan kot izumitelj bolgarske stenografije, toda eno najbolj pomembnih njegovih interlingvističnih početij je poskus ustvariti skupno južnoslovansko stenografsko pisavo. Z njeno pomočjo si je A. Bezenšek prizadeval premagati močno ideologiziran spor o prednosti latinice ali cirilice v času preporoda. V svojem edinem kodifikacijskem delu s tega področja, tj. *Jugoslavjanska stenografija* (1896), je sestavil nov grafični in pravopisni sistem na podlagi Gabelsbergerjeve in češke stenografske pisave, ki naj bi simboliziral nagnjenje moderne družbe za izpopolnitev načinov zapisovanja in ohranjanja informacije.

¹ Na primer v svoji *Bolgarski slovnici in čitanki s slovensko-bolgarskimi razgovori*, Sofija, 1914, slovenski preroditelj podpira svojo trditev o podobnosti med bolgarščino in slovenščino s citatom iz poglavja o bolgarskem jeziku v knjigi *Slovanstvo*.

5.2.1.1

A. Bezenšek je izdajal mednarodno kulturno revijo *Jugoslavjanski stenograf*, ki je najprej izhajala v Zagrebu med letoma 1876 in 1878, potem pa od leta 1880 do 1896 v Sofiji in Plovdivu–Celju. Revija je enkratna predvsem zaradi tega, ker so članki napisani v štirih južnoslovanskih jezikih: slovenščini, hrvaščini, srbsčini in bolgarščini, ima dopisnike iz vseh južnoslovanskih držav ter obravnava ne le strogo strokovna stenografska vprašanja, temveč je odprta za dogodke in tendence v kulturnem življenju. Leta 1895 se je pojavila priloga za kulturo *Jugoslavjanski glasnik*, leta 1896 pa je *Jugoslavjanskemu stenografu in glasniku* dodan *Književni glasnik*.

5.2.2

Slovenski preroditelj je dobro znan po svoji aktivni prevajalski dejavnosti. Tako je v bolgarščino prvi prevedel slovenskega pesnika in svojega prijatelja A. Aškerca, Ivana Vazova pa predstavljal slovenskim bralcem. Poleg leposlovja je A. Bezenšek prevajal tudi poljudno literaturo, kot je na primer *Пчеларска книжка*, 1903, *Кнайпови книжки*. *Свеска I.*, 1897, ipd. Močen javni odmev je imel tudi njegov prevod Karnegijeve ankete iz leta 1914.

5.2.3

Kot pisatelj in publicist je A. Bezenšek ustvarjal izvorna poljudnoznanstvena dela, med katerimi je bila posebno popularna knjiga *Bolgarija in Srbija*, Celovec, 1897, svojevrsten kompendij narodne kulture, zemljepisnih značilnosti, zgodovinskega in sodobnega razvoja bolgarske in srbske družbe, ki je v mnogih pogledih kot vzorec upoštevala knjigo *Slovanstvo*.

5.2.4

Drugo izvorno značilnost Bezenškovega interlingvističnega načrta predstavlja moderna metoda za poučevanje tujih sorodnih jezikov, ki pride do izraza v njegovi slovnici bolgarskega jezika, namenjeni Slovencem: *Bolgarska slovnica in čitanka s slovensko-bolgarskimi razgovori*, Sofija (1914). Prikazovanje zakonitosti glasovnih ustreznosti med dvema jezikoma, razvrstitev oblikoslovnih podobnosti in razlik ter leksikalna pojasnila na vseh ravneh in fazah pouka pripomorejo k usmeritvi k izvirnemu besedilu kot glavnemu izhodišču pri poučevanju tujega jezika, omogočajo omejitve jezikovne interference ter naravnost pouka k diskurzni kompetenci posameznika.

5.2.5

Leta 1880 je A. Bezenšek skupaj z J. Proškom postal ustanovitelj in bil izbran za prvega tajnika društva »Славянска беседа« v Sofiji, ki se uveljavlja kot svojevrstna »narodna univerza« ter središče kulturne dejavnosti čeških, slovenskih, slovaških, hrvaških in drugih strokovnjakov v Bolgariji v duhu ideje slovanske vzajemnosti. A. Bezenšek je predstavil dve raziskavi o bolgarskih narodnih pesmih (*Оценение на българските народни песни по формата и по съдържанието им. Две сказки, държани в »Славянска беседа«,* Sofija (1881), s svojimi študijami je sodeloval v ediciji *Библиотека на »Славянска беседа«* ter v reviji društva *Славянски глас*.

5.2.6

V času svojega bivanja v Plovdivu je A. Bezenšek leta 1896 s svojim bratom Alojzijem ustanovil prvo akademsko knjigarno »Пчела« s tiskarno, ki je širila znanstveno, leposlovno, študijsko in gospodarsko literaturo (Klisarov, Gergov 1969: 87–88). Dal je pobudo za obvezno poučevanje etike v bolgarskih šolah in za ta predmet napisal prvi učbenik *Етика или нравоучение*, Plovdiv (1894).

5.2.7

A. Bezenšek je odločilno prispeval k popularizaciji slovanske slovstvene in glasbene kulture. Bil je začetnik in prvi predsednik Zveze jugoslavjanskih pevskih družb (1896), član gledališkega odbora pri Rumelijskem narodnem gledališču in organizator Učiteljske družbe v Plovdivu, kjer je leta 1897 imel dve javni predavanji o kaznih v šoli in družini.

5.2.8

Celosten Bezenškov načrt predstavlja skupna južnoslovanska grafija in pravopis na podlagi stenografske pisave, zблиževanje južnoslovanskih knjižnih jezikov v besedišču, pri čemer vsak jezik ohranja posebnosti svojega slovničnega sestava (s poudarkom na skupnih prvinah tudi v tem segmentu). Omenjeni proces naj bi potekal spontano, brez zunanega pospeševanja in še manj z nasilnim uvajanjem umetnih norm. Spremembe naj bi nastajale s spodbujanjem kulturnih stikov in učenja južnoslovanskih jezikov prek sodobnih metod, kar naj bi zблиžalo leksične, semantične in slovnične sisteme sorodnih slovanskih jezikov.

5.2.8.1

Bezenškovi pogledi sicer težijo k neoslavizmu, a se geopolitični obrisi njegovega kulturnega programa ne ujemajo z nobeno izmed obstoječih neoslavističnih smeri. Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari so v tem obdobju usmerjeni različno: k avstroslavizmu, jugoslavizmu, liberalnemu ruskemu neoslavizmu ali pa h klasičnemu tipu rusofilstva. Bezenšek si prizadeva, da bi s povečanjem medsebojnih kulturnih in jezikovnih stikov prišlo do prestrukturiranja sredobežnih razvojnih tendenc v sredotežne, južni Slovani bi tako maksimalno razvili svojo kulturno in gospodarsko zmogljivost, s tem pritegnili ostale slovanske narode ter na ta način ustvarili alternativo rusofilstvu. V okvirih takratne evropske in slovanske interlingvistike ponuja A. Bezenšek enkratni načrt o jezikovnem zблиževanju omejenega kulturnega območja (Ivanova 2008: 203–214).

5.3

Profiliranje koncepta o medslovanskih jezikovnih in kulturnih stikih temelji na semantičnih strukturah različnih izhodiščnih področij. Slovanofili Kollarjevega tipa upodabljajo omenjeni koncept na podlagi predstav o patriarhalnih družinskih odnosih. Rusifikacijsko usmerjeni slavisti pa izpostavljajo komponente neprijateljskega človeškega obnašanja, ki so se v dotedanjem slavističnem diskurzu specializirale za metaforizacijo odnosov med slovanskimi in neslovanskimi narodi. Ni slučajno, da v svojih komentarjih A. Budilovič zavrača Kollarjevo teorijo kot »fiktivno« in »sentimentalno« (Budilovič 1892: 308), hkrati pa prikazuje latinščino kot jezik, ki sistematično uničuje svoje tekmece

(Budilovič 1892: 367). V primeru hipotetičnega zavračanja ruščine kot skupnega jezika Budilovič napoveduje »boj na življenje in smrt z vso okrutnostjo in neusmiljenostjo, ki sta značilni za to vrsto kolizij« (Budilovič 1892: 367).

Slovanofilski model, na katerem sloni načrt A. Dobrjanskega, uveljavlja ruščino kot skupni jezik zaradi njegove normirane azbuke in pravopisa, kodificirane slovnične in besediščne norme, razvitih funkcionalno-stilističnih zvrsti, pri čemer ne gre prezreti možnosti stabilne institucionalne podpore pri financiranju in organizaciji njegovega razširjenja kot jezika za mednarodno komunikacijo. Avtorja načrta priznavata, da bi prilagoditev ruskega jezikovnega sistema nadnacionalni rabi zahtevala določene poenostavitve pravopisa ter v besedišču omejitev nemških in drugih tujk (npr. *фрейлина, календарь, оберъ-прокуроръ, агитировать, телеграфировать, герой* (namesto *ирой*), *библиотека* (namesto *вивлютика*) itn. (Budilovič 1892: 352).

5.3.1

Srž načrta A. Dobrjanskega kot zagovornika rusifikacijsko naravnanih ruskih slovanofilov predstavlja določitev morebitnega funkcijskega obsega ruskega jezika kot vseslovenskega; uveljavil naj bi se v izobraževanju, sodstvu in upravljanju, znanosti, književnosti ter javnem življenju posameznih slovanskih držav. V tem kontekstu je poudarjena potreba po ukrepih za prestrukturiranje njihovih izobraževalnih sistemov. A. Dobrjanski razvršča slovanske narode v štiri skupine le na podlagi geopolitičnih meril: a) narodi na območju ruske države (ustrezni del Poljske), b) samostojne države, povezane z Rusijo (Bolgarija in Črna gora) c) države, nepovezane z Rusijo (Srbija) in d) Slovani v neslovenskih državah (v Avstriji, Nemčiji, Turčiji). A. Dobrjanski ustvarja celotno strategijo uvajanja ruskega jezika v notranjejezično jezikovno situacijo ustreznih slovanskih narodov: predvideva ure za teoretičen in praktičen pouk ruskega jezika, za primerjalno slovnico določenega slovanskega jezika z ruskim, poučevanje zgodovine in zemljepisa v nedomačem jeziku v osnovni šoli in gimnaziji, uvajanje cerkvene slovanske in učnega predmeta v gimnazije ter uveljavljanje ruščine kot učnega jezika na slavističnih fakultetah in cerkvene slovanske na teoloških fakultetah (Budilovič 1892: 352–356). Proti koncu 19. in v začetku 20. stol., ko so slovanski nacionalni knjižni jeziki končno oblikovali svoje norme, uresničitev tega programa ni bila mogoča.

6 Sklep

V panslavističnih razpravah se v 19. stol. izoblikujejo nekatera temeljna načela slovanske standardologije in slovanske interlingvistike, ki so v soglasju z najbolj inovativnimi idejami takratnega evropskega jezikoslovja. Hkrati pa nastanejo politično ideologizirani načrti, ki na različne načine vplivajo na nadaljnjo zgodovino slovanskih jezikovnih standardov. Na Kollarjevi konceptiji o slovanski vzajemnosti, ki se je proti koncu 19. stol. razvila v neoslavizem, temelji interlingvistični načrt A. Bezenška. Kljub temu, da je njegova celotna uresničitev naletela na ovire, vezane na neugodne politične okoliščine na Balkanu v prvih desetletjih 20. stol., to dejstvo ni argument, da bi ideje slovanskega narodnopravnega delavca proglasili za utopijo. V novejši zgodovini evropskih knjižnih jezikov skandinavski jezični situacija potrjuje možnost, da bi vsak od govorcev sorodnih jezikov lahko rabil svoj jezik kot sporočanje sredstvo, kar je namreč eno ključnih izhodišč Bezenškove konceptije. V sociolingvistiki je tovrstni tip komunikacije definiran kot oblika

asimetrične komunikacije, tj. »semikomunikacije«, ki vzporedno s preklopitvijo kodov zagotavlja visoko stopnjo razumljivosti (Braunmüller 2002).

Na drugi strani pa se je načrt o uveljavljanju ruščine kot jezika nadetnične komunikacije uresničil v naslednjem stoletju – v spremenjenem obsegu in v drugih sociokulturnih odnosih – v dveh oblikah: v okviru narodov SSSR in kot eden od svetovnih jezikov.

V 19. stol. so na podlagi ideje o slovanski vzajemnosti bili zasnovani izvorni programi za humanizacijo kulturnega, političnega in jezikovnega razvoja slovanskih narodov. K temu so prispevali tudi nekateri najbolj nadarjeni slovenski preporodni izobraženci. Njihov prispevek k razvoju slovanske interlingvistike in makrosociolingvistike, osmišljen v širšem kontekstu takratnega znanstvenega diskurza, je vreden posebne raziskave, na podlagi katere bi se izpostavilo njihovo pravo mesto v zgodovini slovanske filologije.

Literatura

BEZENŠEK, Anton, 1895: Priem't na srbskoto pevčesko družestvo v B'lgarija. Bezenšek, Anton: *Jugoslavjanski glasnik*. Plovdiv: 68–73.

BRAUNMÜLLER, Kurt, 2002: Semicommunication and accomodation: observations from the linguistic situation in Scandinavia. *International Journal of Applied Linguistics* 12/1. 1–23.

BUDILOVIČ, Anton, 1892: *Obščeslavjanskij jazyk v rjadu drugih obščih jazykov drevnej i novoj Evropy*. Tom I. *Očerki obravnavanja obščih jazykov Južnoj i Zapadnoj Evropy*, Tom II. *Zaroždenie obščago jazyka na slavjanskom Vostoke*. Varšava: Izd. izdiveniem S.-Peterb. slav. blagotv. o-va.

IVANOVA, Najda, 2008: *Južnoslavjanskite ezici meždu nacionalnata individualnost i slavjanskata vzaimnost v s'činenija-ta na Anton Bezenšek (1854–1915)*. Veliko Trnovo: Izdatelstvo Faber.

JAGIČ, Vatroslav, 1910: *Istorija slavjanskoj filologii*. Sankt-Peterburg: Imperatorskaja akademija nauk. Otd. Russkago jazyka i slovesnosti.

KLISAROV, Georgi, GERGOV, Spas, 1969: *Anton Bezenšek. Biografičen očerk*. Sofija: Narodna prosveta.

PAVLENKO, Ol'ga, 1998: Panslavizm. *Slavjanovedenie*. Moskva: RAN, Institut slavjanovedenija 6. 43–60.

PERWOLF, Jozef, 1869: *Dějiny Slovanstva, Slovánská vzajemnost*. Panslavismus. 1869. *Slovník naučný* (Redaktor: Dr. Frant. Lad. Rieger). Díl osmý, Sešit 12, Sešit 13. Praha: Nakladatel kněhkupectví: I. d. Kober. 589–632, 633–644.